

ІЗ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ І АРХІВІВ Документи і матеріали

Олена Бугаєва,

канд. іст. наук, старший науковий співробітник
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01601, Україна
Olena14757@gmail.com

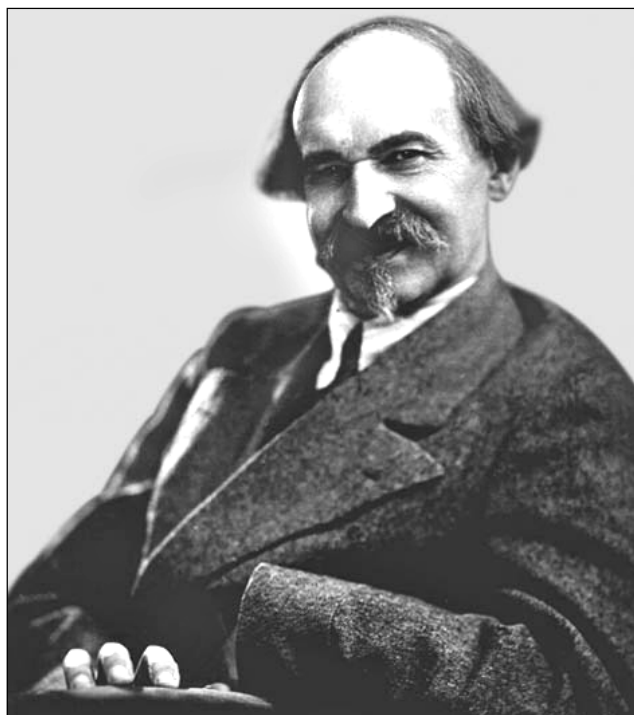
Визначні постаті музичної культури України

Дана публікація вперше презентує на сторінках друкованого видання автобіографічні документи видатних українських музикантів, учених, громадських діячів – О. Т. Дзбанівського і Л. Л. Лісовського, – які зробили вагомий внесок у розвиток музично-культурного життя України першої третини ХХ ст.: організація музично-бібліотечної справи, формування наукового знання і дослідження національної музичної спадщини, поширення музичної освіти і виконавства. Наведені автографи митців, що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ, розкривають маловідомі факти їх біографій.

К л ю ч о в і с л о в а : біографія, рукописний документ, історія музичної культури України, О. Т. Дзбанівський, Л. Л. Лісовський.

Олександр Тихонович Дзбанівський – людина прогресивних поглядів, обдарована і творча особистість, талановитий музикант, блискучий мистецтвознавець, музично-громадський діяч. Гостро відчуючи тогочасні загальні потреби щодо організації музичного життя в Україні, закладання фундаменту розвитку всіх напрямів професійної музичної освіти, широкої популяризації музичного знання серед різних категорій суспільства, митець став ініціатором багатьох доленосних музичних подій, просвітницьких заходів, новаторських проєктів. Один із найважливіших – відкриття Музичного відділу Всенародної бібліотеки України – виявився подією державного значення. Захоплення вченого дослідженням документальних джерел, книжкових і рукописних фондів архівів, бібліотек, музеїв країни, пов'язаних з історією української культури, саме й спричинилося до започаткування у структурі Бібліотеки спеціалізованого музичного відділу. Доклавши чимало зусиль до формування її потужних фондів, вперше в Україні розробив засади організації музично-бібліотечної справи та визначив наукові підходи до збереження національної музичної спадщини.

Наукова діяльність ученого представлена широким діапазоном публікацій з історії світової і вітчизняної художньої культури. Насамперед, це дослідження «Минуле музичної культури. По кийських музеях та бібліотеках» (1927), що було навіяне оглядом сховищ Лаврського музею, бібліотек Софії Київської, Києво-Печерського та Михайлівського монастирів, Духовної академії, бібліотеки Історичного музею, а також фондів ВБУ. Його численні аналітичні праці лягли в основу різних спецкурсів для

студентів вищих навчальних закладів, серед них – «Лекції з музичної етнографії» (1930), «Український оркестр», «Шумові гумористичні оркестри», «Записные книжки с заметками о театре и музыке» (1920-ті), «Ставка на відомих артистів», «До історії музики», «Житомирський музей» (1930-ті). Значну увагу науковець приділяв дослідженню української стародавньої музики в контексті формування її світської і церковної традицій, створенню Української музичної енциклопедії і біографічних словників. Ним було розпочато роботу з укладання списку імен музикантів світового рівня, написання біографічних довідок про українських композиторів-сучасників, систематизацію довідкових джерел, зок-

рема нотної бібліографії. Щоправда, розпочата робота не знайшла свого завершення. Особливо вагомим виявився внесок музичного діяча в діяльність Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, у фонди Музичної бібліотеки ім. К. Стеценка, що функціонувала у складі цього Товариства і яку з часом було передано до Музичного відділу ВБУ, де вони зберігаються дотепер.

О. Т. Дзбанівський плідно працював на посаді музичного критика, друкував у фахових періодичних виданнях численні огляди та рецензії на концерти і вистави, видавав підручники для студентів музичних факультетів, музичні твори і грамплатівки з репертуару українських композиторів-сучасників. Ним було створено чимало методичних посібників для підготовки, як професійних музикантів, так і любителів. Зокрема це «Порадник для керівників музгуртків», «Программы клубных лекций-концертов», «Нотная грамота в таблицах», серійне видання збірника «Школьное пение» та ін.

Дзбанівський Олександр Тихонович (1870, с. Маньківка на Уманщині, тепер смт Черкаської обл. – 28. 10. 1938, Київ) – співак, композитор, педагог, музикознавець, організатор музично-бібліотечної справи в Україні, музично-громадський діяч. Член Харківської і Київської філій МТЛ. Член Вищої Ради Головополітосвіти у Харкові, член-секретар Вищого музичного комітету НКО. Інспектор і секретар Об'єднання українських оперних театрів (1921–28). Один із фундаторів Харківського театру опери і балету. Член художніх рад Харківського (від 1925) та Київського (від 1928) оперних театрів. Займався педагогічною, організаційною та рецензентською діяльністю у Житомирі (1897–1909). У 1909–19 працював у Петербурзі кореспондентом «Русской музыкальной газеты», «Слова» та інших, викладав теорію та історію музики у Петербурзькому музичному інституті. Від 1919 – співробітник оперних театрів і вишив Одеси, Харкова і Києва. Започаткував, а з 1929 очолив Музичний відділ ВБУ (тепер відділ формування музичного фонду НБУВ).

Дзбанівський О. Т. Автобіографія [автограф] (ІР НБУВ. Ф. 67. № 541. 14 арк. +2)

Народився я 1870 р. в м. Маньківці на Уманщині. З перших днів батько забавляв мене грою на гітарі і піснями (а грав він артистично і співав переважно українські пісні, ділетанські романси тощо – чудово). В 3–4 роки я уже підтягував співам батька і брав участь в родинних концертах разом з старшими сестрами. Ще більш мене захоплював полковий оркестр. Річ в тому, що в Маньківці до «русько-турецької» війни [у] 1877–78 р. стояв найбільш показний і блискучий Кирасирський полк (кавалерія), де було і блискуче обмундиро-

вання (золочені груди, золочена каска з кінським хвостом та ін.) і чудові коні, і чудовий оркестр¹ з срібляними трубами. . . Цей оркестр жив недалеко від нас (за ставком) і кожний день проїжджав коло нашого двору на білих конях і кожний раз грав. . . да як грав, коли більша половина оркестра була військонаємна. Всі мої ігри тоді склалися з маршировок з оркестром на чолі, для цього оркестра я робив різні інструменти з бузини (лободи?).

На жаль, скоро полк виступив в Турцію, з ним і оркестр, як в тумані вминається мені прощальний парад і прощальний марш «Всадники-друзи в поход собирайтесь»² (контур його пам'ятаю й досі мабуть тому, що батько не раз грав його на гітарі і співав). Тепер я більше уваги став віддавати так званому «бальному» оркестрові Худенка, який давно існував в Маньківці. Оркестр складався з 8–9 добрих музикантів (з віолончеллю!) і був мабуть уламком кріпацьких або «аракчєєвських» оркестрів (Маньківка була оточеним містом воєнних поселень).

Скоро я потягнувся до скрипки і навіть став учитись у того ж Худенка, і так захопився грою на скрипці, що зовсім закинув і буквар і «Родное слово». А тут скоро треба було поступати в школу. Кінчилось тим, що батько комусь подарував скрипку, щоб я хоть як-небудь підготувався до екзамену. . .

Далі – уманська бурса, де один день був подібний до другого, де зникла всяка поезія життя, яке покрилось туманом. . . Згадати нема чого, хіба тільки одну майовку школи, де вільно всі гралась і вільно співали, та ті наші вечери, коли ми (нас на квартирі було 10 учнів) тіснились під грубкою і поки нам не подавали світло (хозяйка і на цьому наганяла економію), ми з задоволенням співали народні українські пісні [і] пісні на слова поетів («По синим волнам океана»³, пушкінське «Вот взошла луна золотая») та ін.

Це була єдина наша втіха. . .

Закінчивши бурсу, я перейшов до Київської семінарії.

З другого року, тобто з 2-го класу, коли з корпусу перейшов жити на квартиру, я став заядликим опероманом (а було мені вже 16 років). Спочатку я ходив на оперу на квитки (на галерку по 40 коп.), що мені купували де-які товарищі та учні першого класу за «сочинення», які замість їх писав, а далі умудрився ходити безплатно. Служники не тільки не вимагали у мене квитків, а навіть питали, чому я не був на тому чи іншому цікавому спектаклі, де Тартакову⁴ чи Сіліної⁵ чи ін. підносили лавровий вінок, засипали листівочками тощо. . . Не раз я дожидався у артистичного під'їзда тої чи іншої артистки, яких відвозили додому в театральній кареті. Пам'ятаю, що не раз в доб-

рий мороз скидав я своє вітром підшите пальто і простеляв його по снігові, аби Сіліна пройшла по ньому. . . Після чого задоволений натягав на себе пальто з снігом і як на крилах радісно летів на Подол. . .

В третьому класі поруч з оперою захопило мене малювання (яке викладав у нас художник Пимоненко⁶), малював усердно півроку, поки опера й концерти не перемогли. А концерти в той час були дуже цікаві, як концерт Етельки Герстер⁷ (супротивниці Патті), скрипка Ондрижичека⁸, 5-ти річного піаніста Радяч Кочинського, Пуснової (виключити контракти) та ін.

В кінці року взявся знов за скрипку, пізніше задумав навіть вчитись в музичній школі. Відомий проф. Шевчик⁹ зарахував мене в свої учні, але після першої лекції, коли мені запропонували внести платню за навчання, я зник із школи. . .

В четвертому класі мене вже інакше не звали, як «артистом», бо я вже почав співати романси. Всюди я був «желанным» гостем. Між іншим в цей час заснувались в Києві воклальні гуртки, які співали переважно українські пісні, в них – я брав участь, а більш усього пропадав в опері.

В слідуючому році до семінарії запросили композитора Малашчина¹⁰ викладати гру на фісгармонії. Я записався один з перших. Уроки були надзвичайно цікаві тим, що Малашкин поруч з грою на фісгармонії знайомив з гармонією. Правда, і в семінарії проходилося і теорію і гармонію музики, але не так змістовно, як у Малашкина.

В шостому класі мене частенько запрошують на домашні концерти, на гулянки за Дніпром тощо, де я виспівував любимі романси – «Без счета пташки поють», «Вьется ласточка», «Я видел березку» А. Рубінштейна (Рубінштейна закреслено) та ще. Той великий успіх, який я мав серед різних слухачів, заставив мене подумати про науку співу.

По закінченні семінарії я залишився в Києві, викладав співи в школі, відвідував університет, як вільнослухач і нарешті пішов на пробу до славетного проф. Еверарді¹¹. Як я не хвилювався, голос мій подобався Еверарді. І він зарахував мене у свій клас. Але тут зо мною ледве ледве не повторилось те саме, що було з навчанням у проф. Шевчика. Але після всяких довгих розмов Еверарді погодився вчити мене безкоштовно.

Два з лишком роки навчання у Еверарді пройшли, як чудовий сон, який згадуєш все життя. На жаль цей сон раптом зник. Прийшла телеграма, що мати при смерті і я поїхав до батьків, де застав тяжку нужду й горе (у батьків було 16 душ дітей). Потрібна була негайна допомога. Прийшлося йти в учителі 2-х класної школи, де пробував біля 2-х років, весь час помагати батькам. А далі – поїхав до Моск-

ви шукати щастя. Кинувся до великого театру, щоб поступити в хор, але в хор не приймають баритонів (та ще й ліричних), а тільки альтів. Вдалося якось поступити в хор Васильєва¹² і одержати там притулок. Разом з цим нові друзі порадили поступити вчитись в клас спеціальної теорії, що дасть можливість слухати й опери, й концерти. Я й так і зробив. Поступив в клас проф. Кругликова¹³ (філармонічне училище), який пересипав свої лекції анекдотами. Кругликова змінив проф. Іл'їнський¹⁴.

Коли я повернувся до Києва шукати праці мені було запропоновано місце преподавателя співу в Житомирській Маріїнській жіночій гімназії¹⁵ на вигідних умовах: викладати 10 годин, а одержувати за 20 год. на неділю. (В чотирьох молодших класах – класні лекції, а з трьох старих і основних паралельних складався один 4х голосний хор кількістю по-над 200 співачок). Це дало мені можливість взяти ще лекції співу в двох приватних жіночих гімназіях та кілька лекцій по історії. (Я маю звання учителя «истории та русского языка»). Крім того я викладав тут історію музики в музичній школі Артистичного товариства¹⁶ і втягнувся в громадську роботу: був директором-распорядчиком Артистичного т-ва, де організував по-над 150 концертів, засновував дитячі (літні) садки, де під моїм керівництвом водили зі співами різні ігри тисячі дітей, дитячі приюти й майстерні, воскресні й вечірні школи, народні читенія (з концертами), елки та ін. Без моєї допомоги не проходив ні один дитячий вечір, ні одна офіційна елка тощо.

Викладаючи співи, я побачив, що нема путніх збірок пісень, ні для дітей, ні для хорів. Репертуар був застарілий, нецікавий. Тому я почав складати свої збірки. А з 1900 року почали вже друкувати мої збірки, які з охотою взяв у мене Юргенсон¹⁷, а за ним Гутхейль в Москві. Надруковано було «Школьное пеніє» в 12 випусках, «Хоровое пеніє» в 8 вип., «Сборник школьных песен» – в 6 випусках. Збірки склали до 1400 стор., в них між іншим надруковано 40 українських пісень (на 3–4 гол.), більшість яких записана і гармонізована мною. І взагалі в збірках дуже багато пісень, які або цілком написані мною, або аранжировані і перероблені мною на 2–3–4 голоси. Ці збірки відіграли надзвичайну роллю в підвищенні музичної культури в школах.

[10 стор. відсутня.]

Фіндейзен¹⁸ давно мене знав, бо я посилав кореспонденції й окремі статті в «Рус. Муз. Газету» і в журн. «Жизнь и искусство», та в інші журнали ще з 1896 року.

В Петербурзі я був музичним критиком «Рус. Муз.

Газети» і газет то «С. Петербург» (веч.), то «Вечернее Время», «Слово», то «Новая жизнь» – до 1919 року.

Фіндейзен, коли дізнався, що я де-що «творю», посовітував припинити творчість, щоб я і колеги-критики і незадоволені рецензіями артисти не обвинували мене в пристрасті та інших гріхах.

В 1918 році сестра моя, артистка Музичної Драми поїхала у відпустку до Одеси і там застряла, тому мусіла служити в Одеській опері. Виїхала вона із Петрограда тільки на місяць, не взявши ні теплого одягу, не потрібних плат'їв. І тому сильно просила доставити їй або передати що можна. Ось чому на початку 1919 р. я поїхав на Україну, з великими труднощами добрався до Одеси, де і сам застряв. Тут прийшлося працювати то в Соцбезі, то інструктором молоді Державної опери.

1921 р. я переїхав до Харкова, де весь час працював в НКО¹⁹ – то зав. Музо, то консультантом відділу мистецтв, а також (весь час) членом-секретарем Вищого Музичного Комітету, і одночасно з тим – то музредактором і співаком на Радіо, то інструктором (і основоположником) Харків. Державної української опери (2 роки), то викладачем-професором Муздрамінституту. В 1928 р. я подав до Головнауки доповідну записку про потребу організації на Україні музичної наукової бібліотеки і про засоби її організації. Записка моя всіх зацікавила, але нічого не робилось в цьому напрямі. Насилу вдалось випросити командировку до Москви і Ленінграду, де я за короткий час зовсім без грошей зібрав по-над 45. 000 одиниць нот і книжок та ін. Все це було направлено до Києва у Всенародну бібліотеку України, де мав заснуватись «Музичний відділ».

Всі – і співробітники НКО, і друзі мої, і директор «Всенародної б-ки» висловлювались, що на чолі Музичного відділу повинен стати я, щоб довести до славного кінця створення єдиної на Україні Музичної б-ки. Але я не погоджувався їхати до Києва, бо мені тяжко було розпрощатися з своєю широкою і цікавою працею і в Н. К. О., і в Муздрамінституті та ін. На решті я погодився і написав заяву до «Всенар. б-ки».

В кінці 1928 р. я переїхав до Києва і почав працювати, але помешкання під відділ отвели лише 1/IV 1929 р. В цьому році я одержав (вже від б-ки) другу командировку до Москви та Ленінграду, де знов зібрав там (теж безкоштовно) по-над 25. 000 прим. І так продовжую комплектувати відділ і до цього часу. На сьогодні вже маємо по-над 125. 000 прим. нот, книжок, журналів.

Праця у відділі забирає надзвичайно багато часу, сил, енергії (чого стоять 5 переселень відділу!), і на творчість зостається мало часу. Але я не покидаю

творчості . . . за час з 1922 р по сьогоднішній день чимало творів, та небагато з них надруковано, а саме – хори – «Аероплан», «Пам'яті Леніна», «Не зітхай, а працюй», «Більше надії», «Брати»; Збірник «Пісні та ігри», «Щиглик», «Ялинка», «Неряха»; крім того – «Нотна грамота в таблицях», «Бібліографічний покажчик творів – симфонічних, камерних та опер», «Програми 25 клубних лекцій-концертів» то що.

8 обробок народних українських пісень здано по контрактації Управлінню мистецтв, 7 дитячих пісень здано на конкурс, який було оголошено НКО і ще й який досі не відбувся. Пишу і зараз.

В майбутньому році кінчається 4 роки моєї творчої роботи.

Не мало часу уділяв і громадській роботі: 10 років був членом Художньої Ради наших опер, 3 роки членом Художньої Ради Кінофабрики та ін.

1921 – 1928 р. – працював у Харкові в НКО на посаді зав. науково-теоретичним п/в Музичного від. (1921). Зав. музичною частиною (1922–24 консультантом (1925–28) і членом Муз. секції Головного методкому (1926–28), і весь час (1921–28) членом-секретарем Вищого Музичного Комітету. Одночасно викладав лекції в Музтехнікумі, деякі в Муздрам. інституті; музредактор на Радіо, інспектор опер і секретар правління об'єднаних укр. опер (всю організацію українських опер виніс на своїх плечах), і весь час був членом художньої Ради опер (і продовжую бути у Київ. опері).

З 1929 р. завідую Музичним від. б-ки ВУАН; між іншим відділ (то б то музична бібліотека) утворена по моїй ініціативі, і всі фонди відділу, за винятком обов'язкового примірника та невеличкого фонду, який зберегався в Б-ці (3. 000 од.), зібрано мною без коштів (на сьогодні у Музичн. від. по над 100. 000 од.). Також виконав велику роботу (як уповноважений Б-ки) по отбору і перевозу в надзвичайно тяжких обставинах цінних бібліотек із Житомира (9 вагонів).

Наукова робота моя складається з статтів, досліджень, підручників і музичних творів (композицій). Статті (від 100 сторін. до 1^{1/2} арк.) вміщено: в журналах «Русская музыкальная газета» (з 1897 по 1918), «Жизнь и искусство» (1898–1911), «Музи. . . » [Далі відсутні сторінки].

Закінчення.

Так було і в Харкові, як видно із посвідчень Музтехнікума. Начеб то підтверджує це і НКО в своєму посвідченні, виданому 7/IX 1928 за № 360, але офіційного присудження такого звання я не мав.

Р. S. Из більш-менш цінних статтів останніх часів відмічу:

«Минуле музичної культури на Україні». Червоний Шлях, 1927, № 11, стр. 143–152,

«Музичні рукописи і стародруки в Київ. бібліотеках і музеях». Культура і побут, 1927

«По музеях Житомирщини»,

«Шумовий оркестр». Сільський театр, 1927 р. , № 12, 1928 р. , № 1–5.

Примітки

¹ Від 1834 р. Уманщина, в тому числі повітове м-ко Маньківка, була місцем постійної дислокації військових частин, у складі яких діяли духові оркестри. Знаходження в місті військових поселень значною мірою вплинуло на формування його культурно-мистецького життя, а саме – організацію клубної роботи, відкриття духових виконавських колективів, літературних і художніх гуртків, розвиток театрального аматорства. З 2-х клубів, що діяли в тогочасній Умані, один – належав військовим.

² Похідна кавалерійська пісня Донських козаків.

³ Автор віршів – М. Ю. Лермонтов.

⁴ Тартаков Іоаким Вікторович (02. 11. 1860, Одеса – 23. 01. 1923, Петроград, тепер Петербург, РФ) – укр. і рос. оперний співак (баритон), педагог, режисер. Засл. арт. Імп. театрів, засл. арт. Росії (1923). Закінчив Петербурзьку консерваторію, учень К. Еверарді. Дебютував 1881 в Одеській опері. У 1881–84 – соліст Маріїнського т-ру, викладав у музичній школі М. Римського-Корсакова. До 1894 гастролював містами Росії і України, виступав у Києві. Повернувшись до С.-Петербургу працював у Маріїнському т-рі як співак і гол. режисер. Від 1920 проф. Консерваторії.

⁵ Сіліна – рос. оперна співачка (сопрано). Працювала в С.-Петербурзі, виступала на сцені Маріїнського т-ру. Гастролювала у Києві та інших містах України.

⁶ Пімоненко Микола Корнелійович (09(21). 03. 1862, Київ – 26. 03(08. 04). 1912, Київ) – укр. художник-живописець. Академік живопису Петербурзької АМ, член Паризької інтернаціональної спілки мистецтв і літератури. Навчався у Київській рисувальній школі у М. Мурашка і Й. Будкевича (з 1878) та Петербурзькій АМ (1882–84). Викладав у художніх закладах Києва. Брав участь у розписах Володимирського собору. Малярська спадщина налічує понад 1000 робіт.

⁷ Герстер Етелька (угор. Gerster Etelka; 25. 06. 1855, Кошице, Австр. імперія – 20. 08. 1920, Сассо-Марконі, Італія) – угор. оперна співачка (сопрано), педагог. Навчалась у Матільди Маркесі де Катроне. Дебютувала в опері «Ріголетто» Дж. Верді (партія Джильди). Співала на сценах Лондона, Нью-Йорка, С.-Петербургу. Внаслідок втрати голосу, присвятила себе педагогії. Гастролювала у Києві. У 1889–1918 жила у Берліні, де відкрила школу співу. У 1918 переїхала до Італії.

⁸ Ондржичек Карел (1865, Прага – 1943, Бостон, США) – чеський скрипаль. Перша скрипка в оркестрі Празького національного театру. Гастролювала у Києві.

⁹ Шевчик Отакар Йосипович (22. 03. 1852, Гораждьовіце, Австр. імперія – 18. 01. 1934, Пісек, Чехія) – чеський скрипаль, композитор, педагог. Закінчив Празьку консерваторію. Жив і працював в Україні. Брав участь у концертах Київського відділення Рос. Муз. Тов-ва. Викладав у Харківському (1874–75) та Київському (1875–1892) музичних училищах. Автор праць зі скрипкового виконавства.

¹⁰ Малашкін Леонід Дмитрович (1842, Рязань – 29. 01(11. 02). 1902, Москва) – рос. композитор, диригент, піаніст. Музичну освіту отримав у Німеччині. Від 1877 диригент Київської опери, у 1879 здійснив постановку власної опери «Ілля Муромець». Викладав співи у Київській духовній семінарії. У 1888 переїхав до Москви. Автор музики відомого романсу на слова Ф. Тютчева «Я встретил вас». Нещодавно ноти цього твору, виданого 1881 у Москві, що підтверджують його авторство, було знайдено в нотозбірниках Петербурга.

¹¹ Еверарді Камілло (справж. – Каміль Франсуа Еврар; 15. 11. 1825, Дінан, Бельгія – 05(17). 01. 1899, Москва) – співак (баритон), педагог. Закінчив Паризьку консерваторію. Проходив стажування у Неаполі та Мілані. Дебютував у «Навуходоносорі» Дж. Верді. Виступав на сценах Європи. Професор С.-Петербурзької (1870–1888), Московської (від 1897) консерваторій, Київського муз. училища (1890–1897).

¹² Васильєв Леонід Сергійович (кін. 1860– поч. 1870-х, Москва – після 1922) – нащадковий регент у багатьох поколіннях, виконавець духовної музики. Музичну освіту здобув у Російському хоровому товаристві. По смерті батька керував хором, до складу якого вперше залучив жіночі голоси. Керував хором М. П. Бистрова (від 1900), який отримав визнання найкращого приватного хору Москви. Співпрацював з колективом Великого театру, брав участь у концертах РМО, літніх концертах у Сокольниках.

¹³ Кругліков Сергій Миколайович (1851–1910) – музичний критик. Учень М. А. Римського-Корсакова, друг Ф. І. Шаляпіна. Зав. Музичним відділом, проф. Музично-драматичного училища Московського філармонічного т-ва, заснованого наприкінці 1870-х П. А. Шостаковським. Консультант Московської русської частини опери С. Мамонтова, директор Синадального училища.

¹⁴ Льїнський Олександр Олександрович (12(24). 01. 1859, Царське Село – 23. 02. 1920, Москва) – композитор, піаніст і педагог. Автор світських і духовних творів. Навчався композиції і гри на ф-но у Пруській королівській академії мистецтв. У 1885 екстерном закінчив Петербурзьку консерваторію. У 1885–1905 викладав ф-но, теорію музики та композицію у Музично-драматичному училищі Московського філармонічного т-ва.

¹⁵ Маріїнська жіноча гімназія була відкрита у Житомирі 1866. Термін навчання тривав 7 років. Програмою навчання передбачалося вивчення таких дисциплін, як історія, географія, фізика, природознавство, космографія, математика, російська мова та словесність, всезагальна література, іноземні мови (французька, німецька), мистецтва (малювання, каліграфія, рукоділля, хоровий спів). Окрім того тут викладались фізичне виховання, гімнастика, танці, спортивні ігри, релігієзнавство. До навчального закладу зараховувалися дівчата дворянського стану або діти дрібних чиновників, священників, заможних селян, а також сироти, які мали опікунів. Плата за навчання становила 140 руб. на рік. Випускникам гімназії надавалося право вступати до 8 класу на одне з 3-х відділень: педагогічне, словесне або математичне. Знання оцінювалися за 12 бальною системою.

¹⁶ Артистичне т-во належало до Житомирського відділення Російського Імператорського Музичного Т-ва. Тут отримали музичну освіту відомі українські митці, серед них – Б. М. Лятошинський, М. А. Скорульський. Мати Скорульського, Н. О. Вікова, 1903 в актовій залі Товариства акомпанувала співакові світової слави – Ф. І. Шаляпіну.

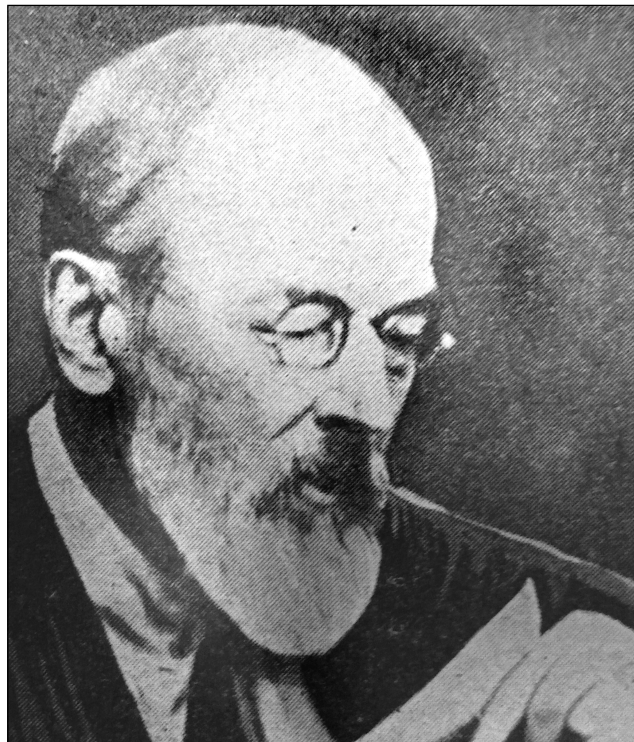
¹⁷ Найпотужніші нотовидавництва Росії «А. Гутхейль» (засновник А. Б. Гутхейль, 1859) та «П. Юргенсон» (засновник П. І. Юргенсон, 1861) у Москві. «А. Гутхейль» власної ното-

друкарні не мав. «П. Юргенсон» спеціалізувався на друкованні нот, музичної літератури та продажу музичних товарів. Першими виданнями фірми «П. Юргенсон» стали духовні твори Д. Боршнянського і М. Березовського. За свою історію «П. Юргенсон» видав понад 500 творів російської і української музики, 29.000 нотних видань різних жанрів, близько 150 книг з історії музики.

¹⁸Фіндейзен Микола Федорович (11(23). 07. 1868, С.-Петербург – 20. 09. 1928, Ленінград, тепер Петербург, РФ) – музикознавець-історик, джерелознавець, музичний критик, громадський діяч. Закінчив С.-Петербурзьке комерційне училище. Приватно брав уроки композиції у М. О. Соколова. Засновник і головний редактор ж-лу «Русская музыкальная газета»(1894–1918). Член Міжнародного муз. т-ва (Берлін), Засновник і керівник Музично-історичного музею С.-Петербурзької філармонії. Професор Інституту археології (1919–26; тепер ІА РАН). Організатор Кабінету музичної археології Петроградського ун-ту (1922). Автор фундаментальної праці «Очерки по истории музыки в России с древнейших времен до конца XVIIIвека».

¹⁹Народний Комісаріат Освіти.

Леонід Леонідович Лісовський – талановитий музикант, досвідчений педагог, ерудит і публіцист, який присвятив себе композиторській, педагогічній і дослідницькій діяльності. Сам митець, серед усіх своїх захоплень, віддавав перевагу композиторській справі, проте його літературні твори (рукописи щоденників, спогадів, біографічних начерків – загалом понад 7 тис. сторінок) є для нащадків справжньою пам'яткою духовної культури кін. XIX – першої третини XX ст., що відкриває панораму музично-мистецького життя «провінційної» Полтавщини і «столичної» Харківщини в іменах і подіях. Потреба реалізації себе у музичному просвітництві і організації процесів музичного виконавства не перешкоджало формуванню інтересів митця як музикознавця, як рецензента музичних видань. Як один із знавців творчості композитора П. П. Сокальського, він здійснив редакцію його музичних творів і підготував низку наукових праць, виданих на сторінках основного тогочасного фахового видання України – журналу «Музика». Відчуваючи вимоги часу, Л. Л. Лісовський з великою відповідальністю підходив до написання хронік, рецензій і критичних оглядів на концертні виступи, оперні вистави, видання творів композиторів-членів Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича. Переймався музикант проблемами створення українського фортепіанного репертуару, підготовкою навчальних посібників з нотної грамоти, здійснив переклад з німецької «Керівництва з диригування» К. Рімана. У 1928 стає членом Композиторської секції Харківської філії МТЛ-ВУТОРМУ¹, проте 1931 був виключений зі складу

Товариства за хибним обвинуваченням у причетності до «церковщини в музиці».

Лісовський Леонід Леонідович [11(23). 10. 1866, Санкт-Петербург, тепер РФ – 23. 12. 1934, Харків] – композитор, піаніст, музикознавець, педагог, музично-громадський діяч. Член Харківської філії МТЛ. Закінчив у Харкові музичне училище по класу фортепіано та історико-філологічний ф-т ун-ту (1889), Петербурзьку консерваторію (1897). У 1898–1908 у Полтаві викладав музику в Ін-ті шляхетних дівчат, займався музично-педагогічною і просвітницькою діяльністю, диригував власними творами, організовував популярні музичні курси, працював рецензентом газети «Полтавские губернские ведомости». У 1909–13 на педагогічній роботі в Петербурзі, Тифлісі (1913–14), Харкові (1915–17), публікує статті у музичних виданнях. З 1918 – член Союзу оркестрантів, член (згодом секретар) Вукмузкому НКО (1921–30). Здійснив редакцію музичних творів П. Сокальського, переклав з німецької «Керівництво з диригування» К. Рімана. Протягом життя працював рецензентом музичних видань Полтави, Тифліса і Харкова.

Лісовський Л. Л. Біографія [автограф] (ІР НБУВ. Ф. 1. № 39638. 4 л.)

Леонид Леонидович Лисовский – свободный художник Петроградской консерватории по классу композиции. Родился 11 октября 1866 года в г. Петроград (Петербург). Отец его – Леонид Александрович Лисовский-Козловский (театральный псевдоним), выйдя из Театрального училища в качестве солиста скрипача (ученик Венявского), сос-

тоял одно время артистом императорских театров, затем отправился в провинцию театральным дирижером и композитором, актером и антрепренером. Мать Л. Л. Лисовского – по сцене Фани Федоровна Козловская – была также питомицей Театрального Училища и, не смотря на раннюю кончину (28 лет от роду) в 1878 году в Харькове, успела составить себе в провинции громкое имя, как выдающееся драматическое инженеру². Таким образом от обоих родителей Л. Л. Лисовский унаследовал наклонности к изящным искусствам, а мать была его первой учительницей музыки, учила его детским песням. По смерти своих родителей (в одном и том же году) Л. Л. Лисовский с братом и сестрой остались надолго в Харькове. Местное общество (главным образом, Харьковское студенчество) в воздаяние артистическим заслугам матери взяло на себя заботы о круглых сиротах и собрало концертами и спектаклями капитал на их воспитание и образование. Л. Л. Лисовский последовательно прошел курс Реального Училища, Классической Гимназии (7 и 8 классы III гимназии) и Университет, каковой он окончил по Историко-Филологическому Факультету в 1889 году.

Фортепианной игрой Л. Л. начал заниматься с 10-летнего возраста у частных преподавателей, но занимался с большими перерывами и лишь в конце гимназического и начале университетского курса занимался довольно регулярно 3 года у И. И. Слатина²³ в Музыкальном училище. К концу университетского курса Л. Л. отказался от виртуозных мечтаний и твердо решил ехать в столичную консерваторию изучать теорию композиции, и не для того, чтобы стать композитором, а, просто, с целью познать эту таинственную, загадочную тогда для него науку. Это стремление Л. Л. Лисовского было вызвано тем, что еще в 8 классе гимназии он попробовал «творить» и продолжал это втихомолку и в Университете, но потом почувствовал свое бессилие без всяких знаний. В сентябре 1891 года Л. Л. поступил в Петроградскую консерваторию по классу специальной теории композиции, которую он прошел под руководством профессора Н. О. Соловьева⁴, занимаясь в то же время игрой на рояли у профессора Ф. Черни⁵. В мае 1897 года Л. Л. кончил курс со званием свободного художника, представив кантату «Иоанн Дамаскин», продирижированную им на выпускном акте Консерватории. Эта кантата и несколько хоровых пьес *a'capella*, исполненных в том же периоде хором Мельникова и Беккера⁶, были первыми композиторскими успехами Л. Л. Лисовско-

го. Прослужив затем полтора года в качестве заведующего оркестром студентов Института Путей Сообщения⁷ и чиновника в Государственном контроле⁸ (при государственном Контролере Тертии Ивановиче Филиппове⁹, известном любителе музыки и покровителе музыкантов), Л. Л. Лисовский был приглашен в г. Полтаву старшим преподавателем музыки в Институт Богородных Девиц¹⁰ и директором частной музыкальной школы Ф. И. Базилевич¹¹ (за смертью учредителя школы).

В Полтаве Л. Л. провел около 11 лет, занимаясь широкой музыкальной деятельностью, как то: педагогия, композиторство, фортепианные выступления *solo* и в аккомпанементе, дирижирование своих произведений, рецензентство, организация популярных курсов и т. д. Отсюда он выезжал дважды в Харьков для исполнения своих сочинений: 1) оперы-сказки «Сон старого сада» (первоначальное название «Именины розы») – в городском театре и 2) концертной увертюры *B-Dur* в симфоническом собрании Отделения Р. М. О.

В Полтаве он исполнял свои сочинения, как в собственных авторских концертах (между прочим, один концерт совместно с композитором Ф. С. Акименко¹²), так в симфонических собраниях под управлением Д. В. Ахшарумова¹³ и в некоторых благотворительных концертах и спектаклях, где были поставлены такие, сравнительно, ответственные его сочинения, как упомянутая кантата «Иоанн Дамаскин», опера-сказка и увертюра — затем кантата «Эрос и Психея» струнный квартет *G-Dur* (исполнялся чешским квартетом имени Шевчика), оркестровая прелюдия *Un poco di Saint-Saens* и др. На юбилеи Пушкина, Жуковского, Гоголя и Полтавской битвы им тут были написаны соответствующие хоровые произведения, исполнявшиеся с успехом местными хорами. Вообще, в Полтаве Л. Л. провел наиболее интенсивный период своей деятельности. Но его постепенно начало тянуть из провинции в столицу, в круг новых течений искусства, без чего Полтавская жизнь стала для него тоскливой.

В 1909 году Л. Л. простился с Полтавой и переехал в Петроград, куда был приглашен музыкальным воспитателем в Коммерческое училище¹⁴ (Ведомства Императрицы Марии). Увлечшись идейной стороной предстоящей службы (организация хора, оркестра, концертной жизни в стенах Училища, популярных лекций с музыкальными иллюстрациями, исторических музыкальных вечеров), Л. Л. попал, к сожалению, под начало взбалмошного директора Училища, парализовавшего его деятельность и отравлявшего его жизнь всевозможными придири-

ками. Четыре года службы в этом Училище пришлось терпеть Л. Л. Лисовскому, держась за нее ради известных материальных благ (казенная квартира с отоплением, приличное жалование сверх гонорара за уроки музыки в Училище) и желания дотянуть службу хотя бы до полупенсии. Со службой в Училище Л. Л. совмещал преподавание в Народной Консерватории, в музыкальных школах Даннемана и Боровской¹⁵, и в коммерческой школе М. А. Шидловской¹⁶, а также несколько частных уроков (например, урок камерного ансамбля у художника В. Е. Маковского¹⁷, игравшего партию скрипки). В этот петроградский период Л. Л. лишь изредка уделял время композиции, написав небольшой ряд новых романсов, юбилейных хоров (годовщина 1812, Ломоносов), мелодекламаций, вариации для струнного квартета, одноактную буффонаду «Чудо», серенаду для флейты, кларнета и рояля, а, кроме того, различных аккомпанементов, аранжировок и оркестровок для Училища. Сверх обычной работы Лисовскому, между прочим, удалось одним летом выехать из Петрограда на 2-месячную поездку по Волге с маленькой оперной труппой, с которой он, заменяя на рояли оркестр, ставил 5–6 опер в небольших приволжских городах (подобные же поездки он имел и в бытность свою в Полтаве).

В 1913 году летом он принял приглашение в Тифлис преподавателем музыки во вновь открывшуюся музыкальную школу Л. В. Пышнова и А. Я. Швейгера¹⁸ и к осени, выйдя в отставку, переехал в Тифлис. Здесь кроме уроков он занялся рецензентством, которое отнимало у него много времени в виду того, что Тифлис в это время был очень оживленным музыкальным центром: весь сезон опера, симфонические и камерные собрания Р. М. О. и школы Пышнова-Швейгера, постоянные заезжие концертанты. Работать здесь по композиции Лисовскому вовсе не пришлось. Прожив полтора года в Тифлисе, он под влиянием военных и некоторых личных обстоятельств решил покинуть Кавказ и вернуться в близкий ему Харьков, где теперь продолжает свою педагогическую, композиторскую и газетную работу; дает уроки музыки частно и в музыкальных школах А. Ю. Иентш и С. В. Никольской¹⁹, пишет музыкальные рецензии и статьи в газете «Возрождение» («Русская жизнь»).

Сочинения Л. Л. Лисовского издаются московскими фирмами П. И. Юргенсона и «Симфония» (А. Ф. Федоров²⁰ и Ко), но большая часть сочиненного им находится пока в рукописи. Напечатаны следующие его произведения: 25 пьес для фортепиано, 2 для скрипки, 1 для виолончели, 14 мело-

декламаций, 15 хоров, 40 романсов, 2 вокальных дуэта, опера-сказка «Сон старого сада» (клавир-уцуг; оркестровая партитура в рукописи).

В рукописи закончены следующие произведения: 10 фуг и 10 этюдов для рояля; 12 испанских песен для рояля; 4 жанровых пьесы для рояля; кантата «Иоанн Дамаскин» для solo, хора, ансамбля и оркестра; струнный квартет G-Dur (4 части); вариации Es-Dur для струнного квартета; кантата «Эрос и Психея» для женского хора, solo и рояля; 4 хора с фортепиано; 2 романса для пения, серенада для флейты, кларнета и рояля; три увертюры и три мелкие пьесы для оркестра; буффонада «Чудо» (оркестрована); первый акт большой оперы (в клавире); 4 шутки Пушкина для голоса и рояля; три сонатных Allegro и два рондо для рояля; отрывки из кантаты «Рай и Пери»; Русские загадки (60 картинок для голоса и рояля). Кроме того, в портфеле Лисовского имеется много разных мелочей и начатков. В последнее время он был занят обработкой для хора некоторых русских песен (по заказу фирмы «Симфония») и сочинений вокальных дуэтов.

Харьков 1918 г. Май

Примітки

¹ У 1928 р., на II З'їзді Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, було прийнято рішення про перейменування його у Всеукраїнське товариство революційних музикантів (ВУТОРМ).

² Інженю (франц. Ingénieur – наївна, простодушна) театр. термін, що передбачає певне акторське амплу наївної простушки, чутливої молодій дівчини (інженю-лірик, інженю-драматик) або лукавий, бешкетливий, пустотливий образ (інженю-комік).

³ Слатін Ілля Ілліч (19. 07. 1845, Белгород, Росія – 13. 04. 1931, Харків) – піаніст і диригент. Почесний член Петербурзького відділення Імператорського Російського Музичного Товариства (ІРМО). Засновник Харківського відділення, симфонічних зібрань та музичних класів (від 1883 – училище) ІРМО (1871), де викладав музичні дисципліни. Гастролював у Росії та Європі. Товаришував з П. І. Чайковським.

⁴ Соловйов Микола Феопемптович (27. 04(24. 05). 1846, Петрозаводськ – 14(27). 12. 1916, Петроград, тепер Петербург, РФ) – композитор, музичний критик, педагог, збирач нар. пісень. Закінчив Петербурзьку консерваторію (кл. М. Заремби), де викладав композицію. Автор симфонічних, хорових, камерно-вокальних і інструментальних творів. Його оперу «Корделія» (у постановці «Месть») було поставлено 1886 у Київській опері.

⁵ Черні Франц Францевич (1830 ? – 05. 04. 1900, Петербург) – піаніст, диригент, педагог. Видатний музичний діяч, організатор музичних класів (1850) і консерваторії (1862) Петербурга. Пропагандист світової музичної класики. Друг і сподвижник А. Рубінштейна.

⁶ Засновники Безплатних хорових класів, де викладали музичні дисципліни. Мельников Іван Олександрович (1932, Петербург – 1906, там само) – співак (баритон), педагог, режисер. Навчався у Придворній співацькій капелі. Соліст Марїнського театру (1867–1892). Професор Петербурзької консерваторії. Організатор любительського хору. Відвідувач творчих вечорів у художника В. Маковського, де бував Л. Лисовський. Беккер Федір

Федорович (27. 03(08. 04). 1851, Петербург – 11(24). 07. 1901, там само) – хоровий диригент, співак, педагог. Закінчив Петербурзьку консерваторію по класу співів, учень І. О. Мельникова. Від 1869 – хорист, пізніше соліст і помічник режисера Маріїнського т-ру. Організатор концертів духовної музики, викладач церковного співу в Олександрівському кадетському корпусі.

⁷ Інститут путей сообщения – один із перших технічних навчальних закладів Росії. Заснований 1809 як Інститут Корпусу інженерів шляхів сполучень. Готував фахівців широкого профілю з проектування, будівництва та експлуатації всіх дорожніх і гідротехнічних споруд. Від 2014 – Петербургський державний університет путей сообщения Імператора Александра І.

⁸ Орган Комітету міністрів Російської імперії, заснований (1836) з метою проведення контрольно-розрахункових та споглядальних заходів у галузі пересування капіталів державного бюджету, а також бюджетів усіх міністерств та відомств по одинці. Мав декілька департаментів для ревізії рахунків цивільного, військового і морського відомств.

⁹ Тертії Іван Пилипович (24. 12. 1825(05.01.1826), Ржев – 30.11(12.12). 1899, С.-Петербург) – держ. діяч, сенатор, дійсний статський радник, публіцист, православний богослов, збирач пісенного фольклору. Державний контролер (1889–1899).

¹⁰ Полтавський інститут шляхетних дівчат (1818–1917) – закритий навчальний заклад. Перший серед губернських міст і шостий у Російській імперії. Надавав освіту, етичне та естетичне виховання збіднілим дворянським дочкам. Розміщувався у будинку (з садом і лісом) С. М. Кочубея, переданого ним в дар власноруч. Першою очільницею інститутської ради, що керувала Інститутом, була В. О. Рєпніна, серед членів – В. В. Капніст, П. П. Гулак-Артемівський ін.

¹¹ Базилевич Феопанія Іванівна відкрила у Полтаві Музичні класи 1900. Тут навчали дітей гри на ф-но та хоровому співу.

¹² Акименко Федір Степанович (справж. – Якименко; 08(20). 07. 1876, с. Піски, обл. Харкова – 03. 01. 1945, Париж) – композитор, піаніст, музикознавець, диригент, педагог. Рідний брат композитора Якова Степового. Музичну освіту здобув у Придворній співацькій капелі та консерваторії Петербурга. У 1904–06 жив і працював в Європі. Викладав муз.-теоретичні дисципліни в Ін-ті шляхетних дівчат і музичному училищі Харкова (1906–11), обіймав посаду проф. Московської (1912–13) і Петербурзької (1914–23) консерваторій. Від 1923 на еміграції у Празі, після 1926 – у Франції.

¹³ Ахшарумов Дмитро Володимирович (08(20). 09. 1864, Одеса – 03. 01. 1938, Ашхабад, тепер Туркменія) – скрипаль, диригент, педагог, муз.-громадський діяч. Організатор симфонічного оркестру (1898) і відділення ІРМТ (1899) в Полтаві. Жив і працював тут у 1897–1919, від 1904 директор Музичного училища. У 1920–25 – керівник оркестру у Феодосії, у 1929–37 – викладач муз. технікуму в Ашхабаді. Репресований.

Olena Buhaieva,

Doctor of Philosophy (History), Senior research fellow of Institute of Biographical Researches, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

FAMOUS FIGURES IN THE MUSICAL CULTURE OF UKRAINE

This publication is the first presentation on the pages of the printed edition of autobiographical documents of prominent Ukrainian musicians, scientists and public figures O. T. Dzbaniivskyi and L. L. Lisovskiy, who significantly contributed to the development of the musical-cultural life of Ukraine in the first third of the XX century – organization of music-librarianship, formation of scientific knowledge and research of national musical heritage, distribution of musical education and performance. The authors' autographs, stored in the funds of the Institute of Manuscripts VNLU, present interesting unknown facts of their biographies.

К е у о р д с: biography, handwritten document, artist, history of musical culture of Ukraine.

62, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine,
Olena147572@gmail.com; tel.: 380 44 288 13 84

Стаття надійшла до редакції 28. 08. 2018 р.

¹⁴ Санкт-Петербурзьке комерційне училище виникло на базі першого комерційного училища, відкритого за ініціативи і на кошт П. А. Демидова у Москві 1772. У 1797 воно було прийняте під заступництво імператриці Марії Федорівни, 1799 переведене до С.-Петербурга і залишалося (разом з Московським комерційним училищем) у її відомстві надалі. Навчальні заклади поєднували середню і середню спеціальну освіту. Вони мали свої окремі програми і існували за рахунок плати за навчання. Навчалися тут переважно діти міщан та селян (1/3 – з числа буржуазії). Готували переважно службовців торгових, промислових і страхових підприємств. Випускники отримували звання особистого почесного громадянина і були прирівняні в правах до випускників реальних училищ.

¹⁵ Приватні музичні школи у Петрограді К. І. Даннемана і В. І. Боровської, засновані наприкінці XIX ст.

¹⁶ Приватна жіноча комерційна гімназія під керівництвом Марії Шидловської. Була заснована після прийняття закону 1896, що дозволяв відкривати комерційні навчальні заклади для жінок.

¹⁷ Маковський Володимир Єгорович (26. 01(07. 02). 1846, Москва – 21. 02. 1920, Петроград) – живописець, графік, педагог. Академік (з 1873) і дійсний член (з 1893) Петербурзької АМ. Член Т-ва пересувних художників. Рідний брат К. С. Маковського. Викладав у Московському училищі живопису, скульптури, архітектури (1882–94), Петербурзькій АМ (1894–1918). Серед учнів А. Архипов. Організовував домашні музично-творчі зустрічі з представниками тогочасної мистецької інтелігенції.

¹⁸ Приватну музичну школу у Тифлісі було відкрито піаністом і педагогом А. Я. Швейгером разом із Л. Н. Пишновою, яка тут викладала муз.-теоретичні дисципліни.

¹⁹ Приватну музичну школу А. Ю. Ієнті було відкрито 1914. Тут викладалися співи, ф-но, скрипка і теорія. Це найбільша музична школа Харкова (розташована по вул. Пушкінській, 66). Пізніше на її базі було відкрито Харківські державні вищі музично-драматичні курси. На приватних музичних курсах С. В. Нікольської вчили гри на фортепіано. Після революції 1917 розвинута мережа музичних шкіл, курсів, класів і приватного навчання фактично зійшла нанівець.

²⁰ Федоров Олександр Федорович (1855, С.-Петербург – 1935, Берлін) – юрист, композитор, редактор, видавець. Дійсний статський радник (1901). Від 1887 приват-доцент на кафедрі статистики Новоросійського ун-ту. У 1893 у Харківському ун-ті захистив докт. дисертацію зі спеціальності поліцейського права. З 1895 – ординарний професор Новоросійського ун-ту, від 1913 (?) – засл. професор, директор комерційного училища Г. Ф. Файги. У 1902–05 видавав газ. «Театр». Автор опери «Бахчисарайський фонтан», драми-опери «Іоанн III і Софія Палеолог», романсів, творів для оркестру. Є велика вірогідність того, що він також займався нотовидавничою діяльністю або був засновником фірми «Симфонія» (О. Ф. Федоров і Ко).